

Dr. Birkás Antal

**Habilitációs téziszfüzet – főbb tudományos megállapítások és kutatások
a PhD-fokozat megszerzése óta**

Budapest

2017

Dr. Birkás Antal

**Habilitációs téziszfüzet – főbb tudományos megállapítások és kutatások
a PhD-fokozat megszerzése óta**

(„habilitációs tézisek, amelyek a kérelmező tudományos munkásságát,
kiemelkedő
szakmai teljesítményét, a benyújtott mű, illetve művek tartalmát és ez
ek tudományos eredményeit áttekintően összefoglaló értekezés”)

Tartalomjegyzék:

- I. Luther és Kálvin jogfilozófiai és politikai filozófiai nézetei (a PhD-témám továbbvitelével kapcsolatos művek, tudományos eredmények rögzítése) – **„protestáns politikai filozófia”**
- II. Napjaink dilemmái – protestáns válaszok (protestáns szociáletika: a PhD-fokozat megszerzése óta kutatott új terület állam- és jogtudományokkal kapcsolatos főbb megállapításai) – **„protestáns szociáletika” (integrált felelősségetika)**
- III. **Állam és egyház kapcsolata az Európai Unió országaiban: modellek alternatívák** (a habilitációs értekezésem főbb megállapításai) – sokszínű Európa, sokszínű állami (külső) egyházjog

Bevezetés

2008 óta a tudományos érdeklődésem részben megmaradt a PhD-fokozat megszerzése alapjául szolgáló „protestáns politikai filozófiánál.” E témakörben az elmúlt 8 évben további kutatásokat folytattam, ill. e témakörben további tanulmányaim jelentek meg (lásd a mellékelt publikációs lista vonatkozó írásait). A tézisfüzet első részében – a tézisfüzet legrövidebb részében – e kutatások eredményeire összeponosítok.

A füzet második részében a protestáns szociáletikával kapcsolatban született munkákból – köztük a Napjaink dilemmái – protestáns válaszok című kötetből – válogatok, a legfontosabb tudományos eredményeket összefoglalva, elsősorban azokat megjelenítve, amelyeknek vannak jogi, jogelméleti, politikai filozófiai vonatkozásai is.

A habilitációs tézisek harmadik részében – a füzet legfontosabb és leghosszabb fejezetében – a habilitációs értekezésem (Állam és egyház kapcsolata az Európai Unió országaiban: modellek, alternatívák) tartalmát, ill. legfontosabb megállapításait ismertetem.

Mindhárom területhez egy-egy kötet kapcsolható – számos tanulmány mellett –, és azok mindegyikét rendszeresen használom az oktatói és előadói tevékenységem során.¹ Mindegyiknek vannak jogi, ill.

¹ E három kötet: Reformáció, államhatalom, politika. Luther Kiadó. Budapest. 2011., Napjaink dilemmái – protestáns válaszok. Gondolat. Budapest. 2015., ill. a most megjelenés előtt álló (kéziratként benyújtott) Állam és egyház kapcsolata az Európai Unió országaiban: modellek, alternatívák. (Ez utóbbi a habilitációs értekezésem is egyben.)

államtudományi, elsősorban jogelméleti, politikai filozófiai és alkotmányjogi, állami egyházjogi, összehasonlító vetületei.

Protestáns jogfilozófia és politikai filozófia

A 2008-ban megvédett PhD-értekezésem (amelynek megszületésében óriási szerepe volt Dr. Szabó Miklósnak, Dr. Fazakas Sándornak, Dr. Stipta Istvánnak és Dr. Boleratzky Lórándnak) 2011-ben – némi átdolgozást követően – könyv formájában is megjelent. Annak főbb megállapításai azonosak az értekezés legfontosabb megállapításaival, azonban a hatástörténeti rész kiegészítésre került. A lentebbi bekezdésekben ezt a plusz dimenziót és a 2011 óta végzett témába vágó kutatások főbb megállapításait, ill. az azok alapján bennem újonnan megfogalmazott/megfogalmazódott legfontosabb összegző jellegű gondolatokat ismertetem.

A kutatás („protestáns politikai filozófia”) alapvető célja Luther és Kálvin joggal, politikával, hatalommal és engedelmességgel kapcsolatos nézeteinek összehasonlító bemutatása, ill. tágabban: a keresztény ember világi felsőbbséghez fűződő kapcsolatának a vizsgálata.

A 2008-ban megvédett doktori disszertáció és a 2011-ben megjelent monográfia az előbbi célt tűzte ki maga elé, míg az utóbbi általánosabb és mélyebb világ kérdéseire a 2011 óta végzett vizsgálódásaim és saját személyes politikai tapasztalataim adnak részbeni válaszokat.²

² A két reformátor munkásságának hatása a modern kor embere számára megkerülhetetlen. Ez a megállapítás azonban nem csupán a vallást, illetve a teológiát illetően igaz. Igaz ez a politika, az állam és a jog területét illetően is. Mindez a 2008-as és a 2011-es munkámból alapvetően kiolvasható. Annak főbb megállapításait itt és most nem mutatom be külön. (A 2008-as PhD-értekezés téziszűzeteiben mindezek megtalálhatóak.) Itt és most az azóta végzett kutatásaim újabb megállapításait rögzítem csupán, amelyek elsősorban egy általánosabb kérdést feszegetnek: a keresztény ember és a világi felsőbbség viszonyát, ill. állam és egyház kapcsolatát – lásd a téziszűzet harmadik fejezetét.

Itt és most az azóta e témában végzett kutatásaim újabb megállapításait rögzítem csupán. Ezek közül a legfontosabb Luther kettős kormányzatának egyház felőli látása és láttatása, ill. az egyén és a világi felsőbbtség viszonyának a kérdése.

Korábban elsősorban az foglalkoztatott, hogy a Lutheri felfogásnak milyen következményei vannak az államra („világi felsőbbségre”) nézvést. Az utóbbi időben az foglalkoztat, hogy a reformátor teoretikus kiindulópontjának milyen következményei vannak, ill. lehetnek állam és egyház elválasztására, ill. magára az egyházra nézve, valamint a keresztény ember világi felsőbbséggel szembeni magatartására, elsősorban az engedelmség kérdésével összefüggésben.³

Meggyőződésem, hogy a kettős kormányzat felfogása az államra nézve a lelkiismereti kérdésekben tartózkodást, és ennek következményeként egyfajta „semlegességet” kell, hogy eredményezzen, még akkor is, ha tudjuk jól, hogy az állam nem légüres térben, értékektől mentes vákuumban létezik.⁴

³ Ezt számos munkámban elemeztem az elmúlt 5-6 évben (lásd a mellékelt publikációs jegyzék tanulmányait). Előadásaim egy jelentős része is e kérdésekről szólt. Az „irány” nem véletlen: a korábbi kutatások – elsősorban a Luther nézeteivel szemben megfogalmazódó teológiai, jogelméleti és politikai filozófiai kritikák – határozottan e kérdések vizsgálatának az irányába vittek. (Ez hozta magával a szociáletikai érdeklődésemet is.)

⁴ Az állam semlegességével kapcsolatos teológiai és jogelméleti felfogásomat lásd: Az állam semlegességének „tévtanítása”: Állam és egyház együttműködésének szükségszerűsége: érvek az együttműködő elválasztás modellje mellett – protestáns (lutheri) szempontból. In: Theológiai Szemle. 2011/3-as szám. 173-174. oldalak. A semlegesség kérdésében Schanda Balázs felfogása áll a legközelebb hozzám: a semlegesség egyrészt nem jelenthet közömbösséget; másrészt a semlegesség valamiféle „ideológiai alapállással” szemben sokkal inkább valamiféle technikát jelent: annak technikáját, hogy az állam minden polgára felé „egyenlő” módon viszonyul – függetlenül annak ideológiai, vallási stb. hovatartozásától. Azaz, e tekintetben sincsenek/lehetnek „másodrangú állampolgárok.”

Ugyanakkor meggyőződésem az is, hogy az elválasztás nem jelentheti az egyház „prófétai” látásának feladását, a közéleti kérdésekben vállalt felelősség feladását.⁵ A Szentírásnak (és a biblikus integrált protestáns szociáletikának) van mondanivalója gazdaságról, közletről, politikáról stb. (A további kutatásaimat, a tézisfüzet második felében kifejtett megállapításaimat éppen ez a „tudományos lelkiismereti” meggyőződés motiválta.)

A Lutheri – és Kálvini – látásnak konkrét útmutatásai vannak és lehetnek az egyház öndefiníálására nézvést is. Mi az egyház? Mi az egyház teológiai és jogi értelemben véve? Ezek mind alapvető kérdések.

Az újabb kutatásaim egyértelműen és még határozottabban világossá tették teológiai és antropológiai oldalról egyaránt: a világi hatalom („felsőbbség”) léte szükségszerű. (Ezt vallva további kérdés: e világi felsőbbség (állam) milyensége, annak korlátai.)⁶

A korlátokkal kapcsolatban egyértelműen merül fel a kutató emberben az engedelmesség és az ellenállás kérdése. Ezzel már a disszertációban is foglalkoztam. Az ott rögzítettekhez kapcsolódóan – elsősorban a 20. századi történelmet, ill. a 20. század teológiai szakirodalmát jobban megismerve – a legfontosabb megállapításom ekként

⁵ Ezt elsősorban Dietrich Bonhoeffer életművének mélyebb megismerése tette egyértelművé a számomra, ill. Walter E. Pilgrim teológiai, jogelméleti, politikai filozófiai munkássága – ez utóbbival kapcsolatban lásd különösen is a „Kényelmetlen szomszédok?” című kötetet (alcím: Jézus és az apostolok az egyház-állam viszonyról). Saját személyes tapasztalataim is a fentieket erősítették, erősítik bennem.

⁶ Mindezzel kapcsolatban lásd: A felsőbbség szükségszerűsége a hatalomnélküliség és a politikai millenarizmus ellenében. Valóság. 2008/12-es szám. Budapest. 43-48. oldalak.

hangzik: a világi felsőbbiséggel szemben van helye az ellenállásnak. Meggyőződésem, hogy a jogállamiság eszméje alapvető ismérve kellene, hogy legyen a világi felsőbbiségnek.⁷

A kutatásaim során – és a 2010 után megjelent írásaimban – továbbá arra a következtetésre jutottam, hogy bár állam és egyház elválasztása fontos elv, ez azonban nem jelenti azt, hogy az élet legkülönfélébb területein állam és egyház ne működhetne együtt egymással. A legjobb példa az oktatás-nevelés területe: az egyházak szerepe e területen megkerülhetetlen. Évezredes hagyománya van ennek.⁸

⁷ Keresztény emberként pedig az együttműködés és/vagy a kritikus magatartás különböző modelljeit ismerhetjük fel az Újszövetségben és a reformátori/protestáns hagyományban – a mindenkor „előírt” engedelmesség véleményem szerint teológiai és jogi félreértés eredménye, és az teljességgel tarthatatlan. A 20. századi egyháztörténelem ezt kiválóan bizonyítja. Karl Barth és Dietrich Bonhoeffer munkássága és személyes életpéldájuk is emellett tesz hitet. (Az egyház – és a keresztény ember – válasza minden helyzetben attól függ, hogy az adott államhatalom Istentől kapott megbízatásának teljesítését hogyan érzékeli, ill. érzékeli-e egyáltalán. A válasz pedig különböző lehet: kritikai-konstruktív álláspont, kritikai-átalakító álláspont, kritikai-ellenálló álláspont.)

⁸ Mindezt az Alaptörvény és az egyházakkal kapcsolatos jogszabályok is egyértelművé teszik.

Protestáns szociáletika

A protestáns szociáletika felé fordulásom teológiai és jogi gyökerű: alapvetően a politikai felsőbbiséggel szembeni helyes magatartás, az erkölcsileg és protestáns szemmel is tartható magatartás megfogalmazása érdekelt. Ehhez jött Abraham Kuyper – Hollandia volt miniszterelnöke – neokálvinista meggyőződése: „Nincs az életnek olyan területe, amely ne Isten uralma alá tartozna.” Ha ez igaz, akkor ez a látás az élet legkülönbözőbb területeivel kapcsolatban kötelezi az embert a tudományos, intellektuális erőfeszítésre. A (protestáns) hitnek és meggyőződésnek van, kell, hogy legyen mondanivalója a teremtésvédelemmel, a gazdasággal, az államtudományokkal, a politikával, a neveléssel stb. kapcsolatban.

A fentiek – és a közélet iránti fogékonyságom, ill. a minisztériumi munkám – egyenesen vezettek a szociáletikai vizsgálódások irányába, méghozzá „integrált” módon.⁹

A szerzőtársaimmal együtt vallott megközelítés velejéig protestáns: biblikus, de egyben más nézőpontokat és megközelítéseket, különböző etikai felfogásokat, a teológiai mellett egyháztörténeti, szociológiai, orvosi, jogi és államtudományi megközelítéseket is szem előtt tartó módszertan alapul. A lentiekben a kötet utóbbiakkal kapcsolatos legfontosabb

⁹ Az „integrált” megközelítéssel kapcsolatban lásd: BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal (szerk.): Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok. BIA-GONDOLAT. Budapest. 2015. 32-33. oldalak.

megállapításait, ill. kapcsolódó pontjait emelem ki – az általam írt fejezetekkel összefüggésben.¹⁰

A „Képzés, kultúra, technika, információs etika” fejezettel kapcsolatban tett legfontosabb megállapítások: a mediatizált világ, média és politika viszonya, perszonalizálódás folyamata, ill. mindezek hatása a társadalomra – pesszimista (Michael Kunczik) és optimista (Pippa Norris) olvasat.

Mindennek vannak jogi vetületei is, pl. a választási rendszerrel, a választási marketinggel és kampánnyal kapcsolatos szabályokkal összefüggésben.

Az etikai kérdések esetében szintén megkerülhetetlen a törvényhozó felelőssége. Különösen is igaz ez utóbbi a „fiatalok és a média” alfejezetben írtak esetében (lásd a konkrét javaslatokat a szakma és a törvényhozók számára), továbbá jelentősek az egyházi részről megfogalmazódó elvi állásfoglalások, javaslatok a kommunikációs technika és etika témakörben.¹¹

Fontos – nagyrészt általam írt – fejezet a könyvben a munkával, hivatásetikával és korrupcióval foglalkozó. Ebben a teológiai (bibliai) és

¹⁰ A kötet a jellegénél fogva inkább teológiai és filozófiai jellegű megközelítéseket tartalmaz, ott azonban, ahol a vizsgált téma „tálcán nyújtotta”, ill. eleve megkerülhetlenné tette az államtudományi és jogi/jogelméleti megközelítést, azzal minden esetben éltem, éltünk a szerzőtársaimmal. Miként – más oldalról – egy sor témánál megkerülhetetlen volt a természettudományos szempontok végig vitele, azok figyelembevétele.

¹¹ BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal (szerk.): Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok. BIA-GONDOLAT. Budapest. 2015. 105-127. oldalak.

reformátori megfontolásokat is áttekintem. A jogi és elvi szabályozás kérdéseit is.

Kálvin a korabeli felfogást „felülírva” erős ösztönzést adott a gazdaság fejlődésének a kamattal kapcsolatos újszerű nézeteivel. A hitelezést azonban nem engedi szabadjára. Számos teológiai és jogi elvet rögzítve lép fel az uzsorakamat ellen. Ezen elvek közül a legfontosabbak: nem szabad kamatot szedni a súlyos anyagi helyzetben lévőktől, a hitelezők legyenek figyelemmel a köz javára is, tilos átlépni azt a határt, amit adott ország törvényei megengednek, és mindenekben legfontosabb a szeretet parancsa. Mindebben természetesen szerepet játszott a gazdaság bibliai szemlélete, ill. a keresztény szociáletikai felelősség.¹²

A „Kell-e állam?” fejezet (amely az államelméletekről, a szociális biztonságról, erőszakról és kriminalitásról, ill. a halálbüntetésről, továbbá a könyv írásakor igazán aktuálissá vált menekültkérdésről szól) természetes módon számos ponton kapcsolódik az államtudományhoz, ill. a jogtudományhoz. Néhány kapcsolódási pont és fontosabb megállapítás:

Az állam fogalmi meghatározásakor a legfontosabb államtudományi, jogi és politikatudományi „jellemvonások” mellett nem megkerülhetőek a teológiai megközelítések sem. És fordítva: az egyház fogalmának a meghatározásakor a teológiai megközelítés mellett lényegi – és

¹² BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal (szerk.): Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok. BIA-GONDOLAT. Budapest. 2015. 155. oldalt követő bekezdések.

megkerülhetetlen – az állami egyházjogi (külső egyházjogi) látás, definícióalkotás.¹³

Az erőszak alkalmazhatóságának kérdése teológiai oldalról különösen is izgalmas: a bibliai megközelítés a felsőbbség esetében egyértelmű: a kard hatalma Istentől van. Érdekes azonban emellé tenni a jogi megfontolásokat és tényszerűen egy-egy állam alkotmányát vagy más – konkrét elveket megfogalmazó – alapidokumentumát.¹⁴

Az erőszak alkalmazhatóságával összefüggésben – teológiailag is izgalmas módon – merül fel a halálbüntetés kérdése. Erre szintén külön alfejezetet szántam a kötetben, az integrált módszertan legkülönfélébb megközelítéseit szem előtt tartva. „A bűn büntetés nélkül nem maradhat elve” fontos elv, azonban – véleményem szerint – a halálbüntetést semmi nem teheti elfogadhatóvá. A halálbüntetés szolgálhat megtorlásként, eleget tehet a társadalmi igazságosság érzésének, elvárásának, de Krisztus gyülekezete csak az élet oldalán állhat.

Külön kitértem a „keresztény politika” alapelveire, a keresztény politizálás jellemzőire. Ezek közül a legfontosabbak: egyetemesség – szubszidiaritás, a keresztény perszonalizmus eszméje, a szolidaritás, az egyenlőség.¹⁵

¹³ Lásd Schanda Balázs, Szathmáry Béla és Boleratzky Lóránd vonatkozó munkásságát, egyházjogi megközelítéseit.

¹⁴ Lásd a „zöld szociáletika” kötet 204. oldalát és az azt követő oldalakat.

¹⁵ A fentiek mellett Julian Rivers bibliaiként tételezi az alábbiakat is: legitimitás – a felsőbbség igazolhatóságát az Istentől kapja –, a kormányzás korlátozott volta, egyenlő bánásmód. Külön vizsgálendő téma lehetne – miként azt a szociáletikai könyvben meg is tettem – a keresztény értékek és az emberi jogok (alapjogok) vizsgálata.

Nagy tanulság: a könyvben érintett témákat csak komplex módon lehet kezelni, megközelíteni, ill. válaszokat találni a kihívásokra. Igaz ez a többi – általam nem érintett – téma esetében is (az élet kezdetének, végének és megtartásának problémái; a párkapcsolat etikája; gondoskodás a környezetről, klímaválság, ökoetika; világvallások).

Állam és egyház kapcsolata az Európai Unió országaiban: modellek, alternatívák¹⁶

Ezzel elérkeztem a tényleges habilitációs értekezésemhez, ill. annak ismertetéséhez. Az elmúlt 6-8 év harmadik nagy témája, amellyel rendszeresen foglalkoztam e fent jelzett.

Habilitációs téziszfüzetem második felében – a 21. oldaltól a 36. oldalig – csak ezzel foglalkozom. Ez magának a téziszfüzetnek a lényegi része, jelen értekezésemnek és magának az eljárásnak a központi magva, lényege és alapja.

Kiindulópontok, ösztönzők, a koncepció

Maga a téma két oldalról talált rám. Egyrészt „adta magát”, érdeklődési körömből adódóan (politika és vallás kapcsolata--->állam és egyház viszonya). Ugyanakkor a minisztériumi munkám is ebbe az irányba „terelgetett”: az új (2011-es) egyházi szabályozás megalkotása előtt/alatt Szászfalvi László államtitkár és Balog Zoltán miniszter kérésére feltérképeztem az egyházak elismertetésének, ill. feltételeinek európai példáit. Ez csupán egy részfeladat volt, később azonban – immáron a

¹⁶ A habilitációs értekezés megszületésében segítő tanácsaiért és a kapott ösztönzésért köszönet illeti Dr. Galik Gábor volt kabinetfőnököt, Szászfalvi László volt államtitkárt, Balog Zoltán minisztert, Dr. Fedor Tibor főosztályvezetőt, Dr. Boleratzky Lóránd professzort, Sztrókay Edit történészt, Birkásné Dr. Pápay Juditot, Dr. Fabiny Tamás evangélikus püspököt az általa felkínált EKD-ösztöndíjért (a németországi egyházjogi szemináriumért és az ott kapott előadásokért, tanácsokért), továbbá a globális szinten óriási kitekintéssel rendelkező W. Cole Durham professzort, akivel kétszer is lehetőségem volt személyesen konzultálni a dolgozatomról.

munkámtól függetlenül – megnyitotta számomra az érdeklődés és a kíváncsiság európai távlatait: érdekelt állam és egyház kapcsolatának európai dimenziója, a különböző modellek és alternatívák kérdése – a legkülönfélébb életterületeken, dimenziókban.

Mindebben a kutatásban és érdeklődésben meghatározó volt az a meggyőződés, hogy az élet különböző dolgai között a vallásszabadság kérdése, ill. állam és egyház kapcsolatának a különböző vetületei legalább annyira lényegesek, mint pl. a gazdasági kérdések. Sőt! Mivel a legalapvetőbb dolgokról beszélünk – a valláson túl a lelkiismeret, gondolatszabadság kérdéséről is –, talán a legfontosabb kérdések egyike az, amiről itt beszélünk. Természetesen mindennek aztán – a dolgozatomban jelzetteknek megfelelően – különböző vetületei, dimenziói lehetnek, amelyeket mind érdemes vizsgálni.

Itt és most arról írok, hogy a 21. század elején milyen viszonyokat, nemzeti sajátosságokat találunk Európa északi felén (azaz az általam vizsgált Skandináv országokban: Svédországban, Finnországban és Dániában), valamint a különböző modellekhez kapcsolódó délebbre eső országokban (az államegyházi modell esetében Görögországban, a radikális elválasztás modelljének esetében Franciaországban, a kapcsolódó modellnél Németországban, az együttműködő elválasztás modelljének esetében Olaszországban). Az elemzési sorból természetesen a most átalakulóban lévő Magyarország sem maradhat ki.

A habilitációs értekezés öt fő részből áll. Az első fejezetben teoretikus leírását adom az állam és egyház fogalmak jogi-politológiai,

illetve teológiai mibenlétének, majd ezt követően állam és egyház kapcsolatának vonatkozásában a ma Európában megfigyelhető főbb modelleket mutatom be. A könyv (értekezés) második nagy egysége három skandináv államon túl az egyes modellekhez tartozó országokat elemzi, míg a harmadik fejezet teljes egészében Magyarországgal foglalkozik. A befejező rész (Befejezés) egyfajta összevetés és konklúzió, európai kitekintésben.¹⁷

A könyv az összehasonlítás „erejére” épít, arra a meggyőződésre, hogy az egyes példák jobban és sikeresebben érthetők meg akkor, ha azokat más – jelen esetben a felekezeti homogenitásnak és a közös történelmi gyökereknek is köszönhetően hasonló jellegű, de mégis különböző – esetekkel vetjük össze (ez elsősorban a Skandináv országokra igaz, de az azonos szempontrendszer miatt a „modell-országok” összevetésénél is hasznos e módszer). A könyv második nagy része (ország-tanulmányok) teljes egészében erre épít. Mindez a dolgozatban érvényesített – az egyes ország-tanulmányoknál is figyelembevett – azonos szempontrendszer alapján még érthetőbb.¹⁸

Az értekezés fontos: a gyakorlati hasznosíthatóság (oktatói és törvényhozói, kormányzati munka) okain túl hiszem, hogy a téma – az állam és egyház viszonya, a vallásszabadság kérdése – önmagában is

¹⁷ A főszöveghez tartozó függelék számos táblázattal, adattal, grafikonnal segíti a még teljesebb megértést és kitekintést. Az aprólékos munkát és időigényes odafigyelést megkövetelő összefoglaló ábrák, táblázatok és összefoglalók a főszövegben írtak jobb megértését, illetve azok illusztrálását szolgálják.

¹⁸ Az összehasonlítást szolgálják a függelékben található – rengeteg aprólékos és időigényes munkát megkövetelő – táblázatok is. Ezek többségét saját kutatómunka alapján készítettem el, míg vannak köztük – két, illetve három esetben – minisztériumi anyagok is, amelyek közlését Dr. Fedor Tibor főosztályvezető engedélyezte.

rendkívül fontos. Sajnos, a jelentőségéhez képest nem kap akkora figyelmet, amekkorát megérdemelne. Pedig a vallásszabadság megléte, illetve az állam semlegességének nem csak papíron létező valósága legalább annyira fontos, mint sok más egyéb, az életünket érintő tényező.

A lentebbi bekezdésekben egy rövid vázlatát adom a dolgozatnak, ill. jelzem a legfontosabb megállapításokat, anélkül, hogy az egyes ország-tanulmányokba részletesen belemennék.

Fogalmi tisztázások

Fontosnak tartottam, hogy mielőtt a habilitációs értekezés lényegi részét – az egyes ország-tanulmányokat, ill. az azok alapját, az összevetés lehetőségét is megadó szempontrendszer – bemutatom, adjak egy rövid teoretikus felvezetőt a dolgozatomban. Egyrészt egy fogalmi tisztázást (állam és egyház fogalma jogi/politológiai és teológiai megközelítésben), másrészt egy modell-ismertetést; azoknak a főbb állam-egyház kapcsolati modelleknek a bemutatását – teoretikus oldalról, általánosságban bemutatva –, amelyeket ma Európában, ill. az Európai Unióban találhatunk.

Az állam fogalmának jogi és politológiai meghatározásakor az alábbi jellemvonásokra összpontosítottam: az együttélés legáltalánosabb kerete, identitás-vonatkozások, az alávetettség kérdése, a szuverenitás és annak főbb jellemvonásai. A teológiai megközelítés esetében elsősorban Pál, Luther, Kálvin és néhány neokálvinista gondolkodó tanítására, ill. a főbb hitvallások vonatkozó tanításának ismertetésére fókuszáltam.

Az egyház fogalmának teológiai meghatározásakor egy „minimalista” definíciót adok. A Heidelbergi Káté 54. kérdése (Mit hiszel a közönséges keresztyén Anyaszentegyházról?) esetében megfogalmazott válasz ekként hangzik: „Hogy Istennek Fia az egész emberi nemzetségből Szentlelke és Igéje által, az igazi hitnek egységében magának az örökéletre kiválasztott gyülekezetet gyűjt egybe a világ kezdetétől fogva annak végéig. Azt oltalmazza és fenntartja. És hogy annak én is élő tagja vagyok és örökké az is maradok.”¹⁹ De hasonlóképpen ír maga Kálvin is: „Ha tanúi vagyunk, hogy valahol Isten igéjét prédikálják és hallgatják, és a szentségeket Krisztus rendelése szerint kiszolgáltatják, ott nem kételkedhetünk az egyház létezésében.”²⁰ „Evangélikus oldalról” – de kálvini oldalról is ezt lehetne/kellene hangsúlyozni, ahogy azt fentebb teszem is – még annyit tennék hozzá, hogy az egyház végső soron az a hely, ahol az ige tisztán hirdettetik és ahol a szentségeket helyesen szolgálják ki.²¹ Azaz, az evangélium és annak hirdetése – és a szentségek – tesznek egy adott közösséget egyházzá.

Számunka azonban itt és most sokkal izgalmasabb az egyházfogalom jogi, méghozzá külső, állami egyházjogi meghatározása. A legutóbbi évek magyarországi – Európa-szerte is igaz ez – kodifikációja olyan radikális változásokat hozott, hogy e ponton a konkrétumokba nem megyek bele – miként azt a teoretikus felvezető rész esetében sem tettem –, hanem a lényegi megfontolásokat és megállapításokat jelzem csak.

¹⁹ Forrás: <http://mek.niif.hu/00100/00168/00168.htm>

²⁰ Az egyházszervezet és egyházkormányzat szerepe csak később kap szerepet az általam fentebb vázolt „minimalista” felfogás után, illetve mellett. Lásd: McGRATH, Alister E. : Bevezetés a keresztyén teológiába. Osiris Kiadó. Budapest. 2002. 362. oldal.

²¹ VOIGT, Gottfried: Bevezetés az egyház tanításába. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Budapest. 1997. 102. oldal

Az esetünkben az állami egyházjog lényeges a fogalom meghatározásakor.²² A belső egyházi jogtól eltérően (amelyen az egyház által alkotott jogot és annak az egyházfogalmát kell, hogy értsük) a külső egyházjog (az állami egyházjog) a „világi hatalom” egyházra vonatkozó rendelkezéseit foglalja magában.²³ Ide – tágan értelmezve a fogalmat – a legkülönbözőbb szabályok tartozhatnak, kezdve az ún. „egyházi törvénytől” a termőföldekkel kapcsolatos szabályokon át a szerzői jogokról szóló rendelkezéseken keresztül az adathasználatot szabályozó normákig.²⁴

Ezek közül a jogszabályok közül a legfontosabb természetesen az, amelyik az egyházak jogállását szabályozza; az, amelyik – adott esetben – definíciószerűen is – vagy „csak” éppen az egyházzá válás feltételeit meghatározva – rögzíti azt, hogy adott állam mit tekint egyháznak. Ezzel kapcsolatban a vonatkozó jogszabályok számát és tartalmát tekintve természetesen nemzeti sajátosságokat találunk.

Modellek Európában – a főbb modellek megkülönböztetése, azok legfontosabb jellemzői

A fogalmi tisztázást a modellkérdés, a főbb modellek megkülönböztetése követi, elsősorban Gerhard Robbers, Boleratzky Lóránd, Schanda Balázs és W. Cole Durham munkái alapján.

²² Európa-szerte igaz az, hogy e fogalom meghatározásakor állami szempontból az állami egyházjog (az ún. külső egyházjog) a döntő.

²³ Véleményem szerint az állami egyházjog a jognak az a vetülete, amely az egyházakat – elsősorban a vallásszabadságot és a vallási közösségek jogállását – érinti.

²⁴ Szemléletes, hogy a mai szabályozást megelőző joganyagban – a 2011 előttiben – közel 90 normában jelentek meg az egyházak valamilyen szinten, azaz az egyházak „jogi beágyazottsága” rendkívüli volt, és az ma is.

A „létező szocializmus” megszűnése után alapvetően Európa, ill. az Európai Unió valamennyi állama semlegesnek tekinthető világnézetileg – még akkor is, ha van köztük néhány olyan ország, amelyeknek „államegyházisága” feszegeti e kereteket. Ezen államok esetében három, illetve négyféle modellt különböztethetünk meg:²⁵

1. az államegyházi modellt;
2. a radikális elválasztás modelljét;
3. az ún. kapcsolódó modellt;
4. és az együttműködő elválasztás modelljét.

A habilitációs értekezésem teoretikus bevezetőjében ezek mindegyike bemutatása kerül a részletes ország-tanulmányok előtt.

²⁵ A szakirodalom többsége a fentebbi négy modellt különbözteti meg, ugyanakkor vannak szerzők – köztük a többször hivatkozott Gerhard Robbers –, akik a kettő utolsót egy csoportba sorolják, illetve vannak olyanok is, akik más névvel utalnak az általam használt kategóriákra – ez utóbbival kapcsolatban lásd Boleratzky Lóránd, Szathmáry Béla és W. Cole Durham bibliográfiában feltüntetett munkáit. Én a fentebbi listát tartom követendőnek, elsősorban az ide tartozó országok „regionális” elhelyezkedése, illetve a felekezeti megosztottság sajátosságai miatt. (Schanda, Boleratzky és Szathmáry professzorok munkássága mellett érdemes megemlíteni Ádám Antal vonatkozó tanulmányait – ezek közül az irodalomjegyzékben egyet én magam is megemlíték –, továbbá a külföldiek közül elsősorban Gerhard Robbers és Cole W. Durham írásait. Ez utóbbiakkal kapcsolatban lásd a felhasznált irodalmakat a lábjegyzetben és a könyv/értekezés végi bibliográfiában.) A vallási közösségekkel, azok jogállásával, az állam és az egyházak általános kapcsolatával és annak milyenségével, az állam semlegességének fokával, ill. mindennek a vallásszabadság értékéhez és megvalósulásához fűződő viszonyával kapcsolatban lásd a legmodernebb elemzéseket: MARTÍNEZ-TORRÓN, Javier – DURHAM, W. Cole: Religion an the Secular State. General Reporters. In: MARTÍNEZ-TORRÓN, Javier – DURHAM, W. Cole: Religion and the Secular State. UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID. Madrid. 2015. 9-18. oldalak. (Lásd különösen is a szerzőpáros „cirkulációs” ábráját.)

Ország-tanulmányok

A bevezető teoretikus részt a részletes ország-tanulmányok követik. Mindegyik országot, ill. mindegyik ország állam-egyház kapcsolati valóságát azonos szempontrendszer alapján mutatom be.

Az egyes országokat a könnyebb összevethetőség érdekében, de „írói-szerkesztői” okok miatt is hasonló, részben azonos szempontrendszer alapján mutatom be. Ez a szempontrendszer a következő:²⁶

1. Társadalmi előfeltételek: felekezeti megoszlás, egyéb statisztikák
2. Társadalmi előfeltételek: a történelmi gyökerek, történelmi összefüggések
3. Jogi háttér: jogforrások, alapvető kategóriák, a vallási közösségek elismerése stb.
4. Egyéb jogi összefüggések (munkajogi összefüggések, az egyházi személyek jogállása, az egyházak és a családjog, a házasság kérdése stb.)
5. Állam és egyház(ak) kapcsolata a kultúra dimenziójában²⁷
6. Az egyház-finanszírozás kérdései
7. Egyéb (problémák állam és egyház kapcsolatának összefüggésében; a vallásszabadság érvényesülésével kapcsolatos problémák; aktualitások, érdekességek)

²⁶ Természetesen lehetett volna más szempontrendszert is találni, én azonban az általam olvasott szakirodalom alapján a fenti szempontrendszert láttam/látom a legjobban alkalmazhatónak, és egy ilyen terjedelmű könyvhöz leginkább illőnek; a szempontrendszeren belül leghangsúlyosabbak az „elismerési”, a kulturális, a finanszírozási és az alkotmányjogi dimenziók. (További dimenziók lehettek volna például: diszkrimináció kérdése – a legtágabb értelemben –, általános viszonyulás a vallásokhoz – akár állami, akár társadalmi részről –, vagy éppen az egyházak autonómiájának a kérdése.)

²⁷ Ez utóbbit kimondottan tágan értelmezve, beleértve az oktatás, az iskolák, a média stb. világát is.

Az egyes országokat e fenti szempontrendszer alapján mutatom be. A feldolgozás során releváns jogi dokumentumokat, statisztikákat, történeti munkákat, illetve „ország-leírásokat” használok fel az elérhető „állam-egyház kapcsolata” könyvek, illetve angol nyelvű tanulmányok mellett. A dolgozat témájának, „kitekintő”, európai távlatokon mozgó jellegének megfelelően ez utóbbiak különösen is hangsúlyosak.

A habilitációs értekezésben az egyes országok részletes ismertetése elolvasható, megnézhető. Itt – valamely ország kiválasztása és részletes bemutatása helyett – az összes általam vizsgált ország átnézése után bennem megfogalmazódott főbb megállapításokat, észrevételeket – azok közül is a legfontosabbakat – összesítem.

Összegzés a modellekkel kapcsolatban

Európában állam és egyház viszonya, az egyházak jogállása, a finanszírozás, a szabályozás és annak szintje, a rendszer „osztatúsága”, a társadalmi homogenitás kérdése (felekezeti szempontból), a hitoktatás ügye és a családjog stb. tekintetében nemzeti sajátosságokat találunk.²⁸

Hasonlóságok vannak, lehetnek, de valójában mindegyik rendszer magán hordozza az adott nemzet történelmének, tradíciójának, jogi kultúrájának, demográfiai összetételének, a szekularizáció bizonyos mértékű meglétének stb. a jellegzetességeit.

²⁸ ROBBERS, Gerhard: Állam és egyház az Európai Unióban. In: ROBBERS, Gerhard: Állam és egyház az Európai Unióban. PRTA. Pápa. 2004. 225. oldal. Az egyházjogi rendszerek (állami) sokfélesége alapvetően a nemzeti kultúrák és identitások sokféleségét tükrözik.

Főbb modellek azonban megkülönböztethetők. Az államegyházi megoldást az állam és az egyházak közötti kifejezetten szoros kapcsolat jellemzi. Ezekben az országokban rendszerint az alkotmányban rögzítik, hogy mely egyház tölt be kitüntetett szerepet a nemzet életében. Ehhez a típushoz tartozik Anglia, Ciprus, Dánia, Finnország, Görögország és Málta (Finnországban két egyház is államegyháznak tekinthető.)

Az állam és egyház szigorú elválasztása (a „radikális elválasztás modellje”) jellemző Franciaország esetében. Franciaország mellett az állam és az egyházak szigorú elválasztását fogalmazza meg az alaptörvény Lettországon és Észtországon is.²⁹

Az állam és az egyház kevésbé szigorú elválasztásán alapuló rendszer – ide tartozik a kapcsolódó modell, illetve az együttműködő elválasztás modellje is – az állam és az egyház elválasztásán nyugszik annak elismerése és elfogadása mellett, hogy számos olyan „közös” feladat van, amelyekben az egyházi és az állami tevékenység egymást jól kiegészíthetik, illetve amely területek esetében az együttműködés megkerülhetetlen. Ez a modell jellemzi Ausztriát, Belgiumot, Németországot, Olaszországot, Portugáliát, Spanyolországot, Lengyelországot és – felfogásom szerint – Magyarországot is.

Az egyes modellekhez tartozó országokkal kapcsolatban érdemes – zárásként – egy összefoglaló egybevetést elvégezni.

²⁹ Továbbá az egyházak (és a vallási közösségek) államtól való függetlenségét („elválasztását”) fogalmazza meg a szlovák és a román alkotmány is. Vannak alkotmányok, amelyek az ún. „negatív vallásszabadságot” is megfogalmazzák, azaz, a vallástól való „távolmaradás” jogát. A Közép-Kelet-Európai országok alkotmányai közül több is ekként tesz (lásd pl. Bulgária, Litvánia, Szlovákia, Szlovénia és Csehország).

Nehéz megragadni az egyes országokkal összefüggésben a különböző modellek sajátosságait, van azonban néhány olyan szempont, amelyek így, néhány oldalon összesűrítve segíthetik az „eligazodást”.³⁰

A záró sorok esetében ezek az alábbiak: a szabályozás és annak szintje, a rendszer „osztatúsága”, a társadalmi homogenitás kérdése (felekezeti szempontból), a hitoktatás ügye és a családjog – ez utóbbi esetben az egyházi házasság állam általi elismerésének az ügye.

A szabályozással összefüggésben azt találjuk, hogy az összes – általam vizsgált – állam alkotmánya tartalmaz megállapításokat a vallásszabadsággal és adott esetben az egyházakkal kapcsolatban, amit természetesen az adott állam „egyházi” törvényei tovább pontosítanak. E tekintetben nincsenek eltérések az egyes modellekhez tartozó országok között.³¹

³⁰ A nemzeti sajátosságok „ellenére” vannak azonban konvergáló tendenciák, illetve olyan alapelvek, nemzetközi normák – jogi normák is –, amelyek „fogódzók” és követendők lehetnek bármely demokratikus ország számára (lásd az OSCE-féle Guidelines for Review of Legislation Pertaining to Religion or Belief című 2004-es anyag 9-12. és 31-51. oldalait), továbbá: <http://www.lawandreligionuk.com/2012/12/27/church-and-state-iii-the-european-dimension/>.

A fentiek mellett lásd még Michael Germann Staatskirchenrech und Kirchenrecht c. szöveggyűjteményét, annak nemzetközi és európai dimenzióit, fejezeteit (megjelent Halle városában 2012-ben). Egyházi és vallási oldalról is születtek olyan munkák, amelyek iránytűként szolgálhatnak a demokratikus államok számára. Ez utóbbival kapcsolatban lásd STAHNKE, Tad – MARTIN, J. Paul: Religion and Human Rights: Basic Documents. Columbia University. 1998. 185-220. oldalak, valamint az Európai Egyházak Konferenciája Európai Integráció – Milyen integrációt szeretnénk című munkaanyagát.

³¹ Véleményem szerint ennek oka az, hogy az ügy „súlyossága” követeli meg – „modelltől függetlenül” – az ilyen szintű szabályozást. Annyi eltérés mutatkozik csupán, hogy ott, ahol államegyházzal, vagy domináns felekezeti jelenléttel találkozunk, abban az esetben az alkotmányok ezen „kiemelt” közösségeket külön is nevesítik, lásd például Dánia vagy éppen Görögország alkotmányát.

Érdemes a rendszerek jogállási összetettségét is áttekinteni. A habilitációs értekezés függelékben olvasható táblázat alapján (I. táblázat) állítható, hogy Európa országainak döntő többségében többszintű rendszer található.³² Azaz – még akkor is, ha a szabályozás a közösségek egyenlőségét vallja – a valós viszonyokat tekintve „hierarchiákat”, különböző jogállású („szintű”) közösségeket találunk. A modellek szintjén azonban fontos különbségek vannak.

Az államegyházi modell³³ egyosztatú abban az értelemben, hogy van az államegyház (esetleg államegyházak), és azon kívül vannak még a „többiek”. A radikális elválasztás esetében nincs értelme beszélni bármiféle státusz-kérdésről: itt gyakorlatilag nincsenek egyházak jogi értelemben. A kapcsolódó modell esetében többszintű rendszerek vannak. Ezek élén a „hagyományos” közösségek speciális, köztisztviselési státusszal

³² Az országok döntő többségében az egyházak törvényben meghatározott feltételek alapján kerülnek elismerésre, illetve „regisztrációra”, nyilvántartásba vételre. (Az el nem ismert vallási szervezetek pedig általában egyesületi formában működhetnek.) Az elismerés, a közösségek nyilvántartásba vétele rendszerint a kormány vagy valamely minisztérium hatáskörébe tartozik (pl. Ausztria, Finnország, Csehország, Szlovákia, Lengyelország, Lettország és Szlovénia). Van olyan állam, ahol formálisan királyi határozat születik adott közösség egyházként történő elismeréséről (pl. Dánia). De ismert megoldás az is, hogy a nyilvántartásba vétel jogát a bíróságokhoz telepítik (pl. Bulgária, Észtország, vagy éppen Magyarország 2011 előtt).

³³ Az Egyesült Királyság (Anglia államegyháza az anglikán egyház, amelynek feje az uralkodó; minden más vallás és felekezet egyesületi formában működik, azaz, nincs külön egyházi státusz, sem közjogi elismerés, csupán magánjogi). Finnország (az elmúlt 10-15 évben az állami egyházjog, illetve az állam és az egyház kapcsolata az államegyházi rendszertől a felekezetek egyenjogúsága irányába mozdult el, igaz, két egyház – Finnország Evangélikus-Lutheránus Egyháza és az Ortodox Egyház – továbbra is „államegyházként” működik, e jelzőt a joganyag azonban már nem tartalmazza). Görögország (a Keleti Ortodox Egyház Görögország hivatalos államvallása). Málta (a Római Katolikus Egyház Málta hivatalos államvallása). Továbbá Dánia, Norvégia és Izland tartoznak e kategóriába Európából. Itt érdemes megemlíteni, hogy jellemző az a megoldás, hogy bizonyos egyházakat a „történeti hagyomány” alapján eleve elismert egyházként fogadnak el. Az államegyházakkal rendelkező országok esetében ez egyértelmű, de hasonló a helyzet Bulgáriában, Lettországban, Litvániában, Luxemburgban és Cipruson is, illetve ismeri ezt a fajta eljárást Görögország is, az ortodox államegyház mellett más közösségek esetében is.

rendelkeznek. A déli államoknál pedig a hierarchia élén a „kiemelt” római katolikus felekezet áll.

Miként azt a „főszövegből”, de magában a függelékben található táblázatokból is láthatjuk, a nyilvántartásba vételnek különböző feltételei lehetnek. Ezeket általában létszámhoz („hívők taglétszámához”), működési időhöz, vagy ezek valamiféle kombinációjához kötik (ezek eléggé változók lehetnek: Finnországban pl. 20 tag szükséges, míg Szlovákiában 20.000, ill. az újabb – immáron elfogadott – tervezet szerint 50.000!; az időtartamra ugyanilyen változatosság igaz).

A kombinált rendszereket differenciált szisztéma jellemzi: többszintű, hierarchikus rendszerek ezek (ilyen szabályozás jellemzi pl. Ausztriát, Romániát, Csehországot stb.). Mindezeknek megfelelően – és az elérhető kedvezményektől is függően – az elismert közösségek száma országonként nagyon eltérő. A tucattól több százig terjedhet a közösségek száma. A legtöbb Bulgáriában, Lengyelországban, Dániában, illetve korábban Magyarországon van, illetve volt. Az előző három ország esetében a vallási közösségek száma a 100-at is meghaladja.

Érdekes kérdés a homogenitás és a modellek közötti összefüggések kérdése. Első ránézésre úgy tűnik, mintha a kapcsolódó modell és az államegyházi modell létrejöttének a felekezeti homogenitás kedvezne (persze, kérdés, hogy „melyik volt előbb”; nem egy esetben a politikai döntésnek – az államegyházi státusz bevezetésének – volt következménye/eredménye a felekezeti homogenitás, különösen is igaz ez az északi országok esetében). Mindazonáltal úgy tűnik, hogy – különösen a

radikális elválasztás és a német nyelvterület országait, illetve a déli államok felekezeti arányait is áttekintve –, hogy az egyes modellek bármely felekezeti megoszlást mutató alakzattal összekapcsolódhatnak.³⁴ Egyedüli kivétel ez alól az államegyházi modell, amely csak erős homogenitású ország esetében elképzelhető, fordítva azonban ez sem igaz.³⁵

Európa legtöbb államában (kb. 75 százalék) létezik valamiféle hitoktatás, etikaoktatás, vallástan. Az alapvető különbség abban van, hogy az adott esetben kötelező vallástan „felekezeti” elkötelezettségű hittant, vagy ún. „objektív” hittant, „vallástan” jelent. Azaz, annak konfesszionális jellege a kérdés.³⁶

Vannak olyan országok, ahol korosztályonként változik annak jellege (pl. Dánia). Európa térképe elég sokszínű ebből a szempontból. Vannak olyan államegyházi modellbe tartozó országok – vagy korábban odatartozott országok –, ahol bár az ember arra számíthatna, hogy konfesszionális hitoktatás zajlik, valójában azonban ún. „objektív” hittant (vallástant) tanítanak (pl. Anglia, vagy éppen Svédország).³⁷

³⁴ Érdemes megjegyezni azonban, hogy míg a reformáció néhány államot (mint például Spanyolországot és Portugáliát) alig érintették, addig a 16. századi történések más országokban csaknem teljes „sikert” arattak. Ez utóbbi esetben a változások gyakran szigorú államegyházi rendszert eredményeztek. Néhány ilyen „tisztán” evangélikus vallású országban épp most lehetünk tanúi e rendszerek lebontásának. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy még ezekben az országokban is teljes a vallásszabadság.

³⁵ Finnországban is a felekezeti homogenitás a döntő – az evangélikusság esetében –, illetve az ortodox felekezet „kiemelt” státusza esetében politikai, politikatörténeti okok állhatnak a háttérben.

³⁶ „A vallásról tanítani vagy a vallást tanítani” – ahogy a kérdést, illetve a dilemmát az amerikai szerzők általában felteszik.

³⁷ Mindezekkel kapcsolatban lásd TAMMINEN, Kalevi – VESA, Laulikki – PYYSIAINEN, Markku: Hogyan tanítsunk hittant? Evangélikus Sajtóosztály. Budapest. 2001. 35-39 oldalak.

Általános tendencia, hogy a kötelező hitoktatást (a katolikus hittant) még a kimondottan katolikus déli államokban is megkérdőjelezték, megkérdőjelezzik: a hitoktatás opcionális jelleggel választható, illetve megtagadható.

Egyértelműek azonban a különbségek a családjog terén, az egyházi házasságok állam általi elismerésének a kérdésében.³⁸

Befejezés

Európa – miként az a fentebbi összefoglaló egybevetésből és az értekezés végén található függelékből, ill. magukból az országtanulmányokból is jól látszik – sokszínű. A gazdasági, nyelvi, kulturális dimenzió mellett igaz ez a vallási közösségek, illetve az államok és az egyházak kapcsolatának a viszonyaira is. Az egyházak szerepe megkerülhetetlen: küldetésük van minden egyes ember irányában (missziós parancs a keresztény felekezetek esetében!).

Maguk az emberek is – legalábbis egy jelentős részük – elvárással vannak az egyházak irányában, közösségeiknek fontos szerepük van a civil társadalom és a demokratikus „közrend” megerősítésében. Azok a decentralizáció és a szabadság „kis köreinek” fontos tényezői, illetve világméretű kapcsolataik által a helyi és a nemzetközi közösségi élet és politika aktív szereplői. A legfontosabb azonban az, hogy a

³⁸ A kapcsolódó modell országai esetében, illetve az államegyházi, vagy államegyházi jellegű országok esetében az egyházi házasság – bizonyos feltételek megléte esetén – az állam által elismert.

vallásszabadság mindenütt érvényesüljön, és hogy az állam egyszerre tudjon „semleges lenni” – elsősorban a Schanda Balázs által kifejtett értelemben –, ugyanakkor partnerként tekinteni az egyházakra, vallási közösségekre.

Az egyes témákhoz kapcsolódó publikációk a PhD-fokozat megszerzése óta (a pontos oldalszámokat, ill. a teljes listát lásd a részletes tudományos önéletrajz publikációs listájában):

Protestáns jogfilozófia és politikai filozófia – a legfontosabb vonatkozó írások:

1. A felsőbbtség szükségszerűsége a hatalomnélküliség és a politikai millenarizmus ellenében. Valóság. 2008/12-es szám. Budapest.
2. Lelkület és politika. In: Hajdú-Bihari Hét. 2009. november 11.
3. Engedelmesség és ellenállás Luthernál. In: Valóság. 2010/1-es szám. Budapest.
4. Reformáció, államhatalom, politika. Luther Kiadó. Budapest. 2011. (Megjelent könyvemért 2012-ben Sólyom Jenő díjban/kitüntetésben részesültem).
5. Az állam semlegességének „tévtanítása”: Állam és egyház együttműködésének szükségszerűsége: érvek az együttműködő elválasztás modellje mellett – protestáns (lutheri) szempontból. In: Theológiai Szemle. 2011/3-as szám.
6. A kereszténydemokrácia „dogmatikája” dióhéjban. Megjelent a www.kdnp.hu című honlapon (2012 őszi megjelenés). (A tanulmány 2013 nyara óta a Barankovics István Alapítvány honlapján „állandó” tanulmányként is elérhető.)
7. Luther és Kálvin, illetve a protestantizmus hozzájárulása az alkotmányeszmé megszületéséhez. Megjelent a www.reformacio2017.hu címen 2014-ben.
8. Luther és Kálvin felfogása a világi felsőbbtségről és a neki való engedelmességről. Megjelent a XXIX. Népfőiskolai Füzetek – „A reád bízott drága kincset őrizd meg...!” című kötetben. Budapest-Csákvár. 2014.
9. Martin Luther, Johannes Calvin und Francois Hotman - das Erstarcken der Verfassungsidee. In: Lutherische Kirche in der Welt. Jahrbuch des Martin-Luther-Bundes. Martin-Luther-Verlag. Erlangen. 2015.
10. Law Philosophy and Political Philosophy of Luther and Calvin. In: BIRKÁS, Antal (szerk.): Luther és Kálvin - politika, jog, világi felsőbbtség. KDNP Protestáns Műhely. 2015. Budapest.
11. BIRKÁS, Antal (szerk.): Luther és Kálvin – politika, jog, világi felsőbbtség. KDNP Protestáns Műhely. 2015. Budapest.
12. Protestán politikai filozófia – Luther felfogása a világi felsőbbtségről és az annak való engedelmességről. In: „Hiszek, hogy megértsem” c. KRE-tanulmánykötet. KRE és L'Harmattan Kiadó. Budapest. 2015.
13. Luther és Kálvin politikai és gazdasági nézetei. In: Polgári Szemle. 2015 decembere (11. évfolyam 4-6. szám).

Protestáns szociáletika:

1. BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal (szerk.): Napjaink dilemmái - Protestáns válaszok. BIA-GONDOLAT. Budapest. 2015. 273 oldal.
2. Képzés, kultúra, technika, információs etika. (szerzőtársaimmal közösen) In: BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal (szerk.): Napjaink dilemmái - Protestáns válaszok. BIA-GONDOLAT. Budapest. 2015.
3. Szegénység és gazdagság, igazságosság, munka, munkanélküliség, vasárnap etikája, korrupció, tulajdon. (szerzőtársaimmal közösen) In: BÉKEFY, Lajos –

BIRKÁS, Antal (szerk.): Napjaink dilemmái - Protestáns válaszok. BIA-GONDOLAT. Budapest. 2015.

4. Kell-e állam? Államelméletek, szociális biztonság, erőszak és kriminalitás, halálbüntetés, menekültek. In: BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal (szerk.): Napjaink dilemmái - Protestáns válaszok. BIA-GONDOLAT. Budapest. 2015.
5. BIRKÁS, Antal (szerk.): A teremtett világ megóvása – ökoteológia a 21. század elején. KDNP Protestáns Műhely. Budapest. 2016.
6. Helyzet van: lépni kell (bevezető tanulmány). In: BIRKÁS, Antal (szerk.): A teremtett világ megóvása – ökoteológia a 21. század elején. KDNP Protestáns Műhely. Budapest. 2016.

Állam és egyház kapcsolata az Európai Unió országaiban: modellek, alternatívák (habilitációs értekezés):

1. Állam-egyház-rendszerváltás. In Politika.hu országos szakmai lap 2010. nyári száma. Budapest.
2. Állam és egyház kapcsolata I.: modellek, alternatívák (<http://kitekinto.hu> internetes szakmai lap. 2011. június 28-i megjelenés).
3. Állam és egyház kapcsolata II.: modellek, alternatívák (<http://kitekinto.hu> internetes szakmai lap. 2011. augusztus 8-i megjelenés).
4. Állam és egyház kapcsolata: modellek, alternatívák dióhéjban. In: Theológiai Szemle. 2011.
5. Az állam semlegességének „tévtanítása”: Állam és egyház együttműködésének szükségszerűsége: érvek az együttműködő elválasztás modellje mellett – protestáns (lutheri) szempontból. In: Theológiai Szemle. 2011/3-as szám.
6. Állam és egyház kapcsolata: modellek, alternatívák. In: LÉVAI, Attila: Időn és tereken át. Tanulmányok az egyház életéről és szolgálatáról. Selye János Egyetem. Rév-Komárom. 2013.
7. Relation of State and Church: Models, Alternatives in the EU (Sweden). In: Borderless Europe – Magyar Politikatudományi Társaság konferenciakötete (2015. évi vándorgyűlés és nemzetközi konferencia kötete). Pécs. 2015.
8. Állam és egyház kapcsolata: modellek, alternatívák. In: „Hiszek, hogy megértsem” c. KRE-tanulmánykötet. KRE és L'Harmattan Kiadó. Budapest. 2015.

